

บทนำ

ความเป็นมาของปัญหา

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ ทรงเป็นกวีที่ได้รับการยกย่องว่ามีความเป็นเลิศในด้านการประพันธ์ประเภทโคลงและฉันท์ จะเห็นได้ว่าบทพระนิพนธ์ของพระองค์ท่านแทบทุกเรื่อง เป็นที่ยอมรับและเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่นักอ่าน และนักวิจารณ์วรรณคดีทั่ว ๆ ไปทุกยุคทุกสมัย ผู้วิจัยให้ความสนใจในบทพระนิพนธ์ของพระองค์ ก็เพราะเห็นว่า บทนิพนธ์ของพระองค์ท่านนั้นล้วนแต่ไพเราะและดีเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะด้านศิลปะการแต่งนั้นนับได้ว่า พระองค์ท่านมีเอกลักษณ์เฉพาะองค์โดยแท้ เพราะนอกจากจะสามารถแต่งคำประพันธ์ได้หลายชนิดแล้ว ยังสามารถใช้คำและความได้ดีเยี่ยม ยากที่จะหาผู้ใดเสมอเหมือนได้ สมดังคำที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงกล่าวยกย่องไว้ว่า "ว่าโดยส่วนกระบวนกลอน เพียงบอกว่าเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสฯ เท่านั้นก็พอแล้ว ด้วยทราบอยู่ทั่วกันว่า พระองค์เป็นจินตกวีไทยอย่างยอดพระองค์หนึ่ง ทรงนิพนธ์บทกลอนไม่ว่าเรื่องใด ๆ นานอ่านแล้วควรอ่านทั้งสิ้น"¹

¹ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, "คำนำ".

ลิลิตกระบวนแห่พระกริ่ง

พยุพชาติราที่ทางสถลมารคและทางชลมารค, พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ, พิมพ์แจกในงานศพ พระยาสุนทรสงคราม (ถม ณะมหาชัย) (โรงพิมพ์ไทย : 2458), หน้า 1.

กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงกล่าวถึงพระปรีชาสามารถของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสว่า ไว้ในพระนิพนธ์เรื่องสามกรุงว่า

ทรงเฉลงเตลงพายเรา	ริงใจ
ผู้สคับจับหญคัย	ทุกชญู
คำหอมกลอมกลอนไพ	เราะะโสศร
ยังไม่มีใครสู้	แต่นั้นนานมา ¹

คำกล่าวยกย่องของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ และกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ เป็นสิ่งยืนยันไว้ว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงเป็นมหากวีผู้มีอัจฉริยะทางคานการประพันธ์โดยแท้ บทพระนิพนธ์ของพระองค์ส่วนใหญ่ได้มีการเผยแพร่เพื่อให้ผู้สนใจได้ศึกษาค้นคว้าและใช้เป็นแบบอย่างตลอดมา อาทิเช่น สมุทรโฆษคำฉันท์ กุณณาสนนองคำฉันท์ และลิลิตตะเลงพายเป็นต้น ผู้วิจัยประสงค์ที่จะศึกษางานพระนิพนธ์ของพระองค์ท่านเรื่องใดเรื่องหนึ่งอย่างละเอียด โดยจะเลือกวิจัยงานที่อยู่ในเกณฑ์แต่ยังไม่เป็นที่แพร่หลาย ทั้งนี้เพราะเห็นว่าวรรณคดีที่คุ้นเคย เช่น สมุทรโฆษคำฉันท์หรือลิลิตตะเลงพายนั้น เป็นเรื่องที่แพร่หลายและมีผู้วิจัยแล้ว สำหรับบทพระนิพนธ์ที่ผู้วิจัยนำมาศึกษา คือ ลิลิตกระบวนแหพระกรสูนพยุหยาตราทั้งทางสถลมารคและทางชลมารค เหตุที่เลือกวิจัยวรรณคดีเรื่องนี้ เพราะเห็นว่าพระนิพนธ์เรื่องนี้เป็นเรื่องที่แปลกกว่าเรื่องอื่น ๆ เพราะมิได้เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับนิทานชาดกหรือเกี่ยวกับพงศาวดาร อย่างเช่นสรรพลิตธิคำฉันท์หรือลิลิตตะเลงพาย แต่เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประเพณีและพระราชพิธีแหพระกรสูนพยุหยาตราโดยตรง แม้แต่ลักษณะการแต่งก็แต่งไปในทำนองบันทึกภาพ มิได้มีการสมมติตัวละครหรือสร้างฉากอย่างเช่นบทพระนิพนธ์เรื่องอื่น ๆ ประการสำคัญที่สุดก็คือวรรณคดีเรื่อง

¹พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, สามกรุง (ธนบุรี : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2514), หน้า 245.

นี้ นับเป็นผลงานชิ้นเดียวที่มีความแปลกไปแทบทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านความคิดท่วงท่าของ การแต่งหรือแม่แต่การสร้างภาพ แต่เป็นที่น่าเสียดายที่วรรณคดีเรื่องนี้มิได้เป็นที่แพร่หลาย ทั้ง ๆ ที่มีลักษณะเด่นและควรแก่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง ถ้าปล่อยให้ลืมนิพนธ์เรื่องนี้ ผ่านไป โดยไม่สนใจ ก็อุปมาคั่งคั่งเพชรอันงามเอาไว้ในตมณะนั้น

ผู้วิจัยเห็นถึงคุณค่าของวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้จึงได้นิพนธ์ขึ้นมาศึกษาวิเคราะห์โดย ตั้งความมุ่งหมายไว้ 2 ประการคือ เพื่อต้องการเผยแพร่เรื่องราวของวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ แก่ผู้สนใจศึกษาวรรณคดีประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง ก็เพื่อต้องการเชิดชูและประกาศพระ เกียรติคุณของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ ให้เป็นที่ประจักษ์ยิ่งขึ้น

เกี่ยวกับวรรณคดีลิลิตกระบวนแห่พยุหยาตราทั้งทางสถลมารค และทางชลมารคนี้ แม้จะมีกล่าวถึงอยู่บ้างในหนังสือบางเล่ม แต่ส่วนใหญ่ก็มีได้ไ้หายละเอียดมากนัก ดังขอ ความในหนังสือประวัติวรรณคดีไทยของสุวิทย์ สัจโยคะและประทีป เหมือนนิล กล่าวว่า "ลิลิตกระบวนแห่พระกรุณาพยุหยาตราใน สมเด็จพระที่นั่งนิพนธ์ขึ้นตามทีกรมหมื่นไกรสรวิชิตมูล อาราชนา กล่าวถึงกระบวนแห่พระกรุณาพยุหยาตราทางสถลมารคและชลมารค เสร็จบริบูรณ์ ในปี พ.ศ. 2387"¹

หนังสือที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับวรรณคดีลิลิตกระบวนแห่พระกรุณาพยุหยาตราไปบ้าง ก็ เห็นจะได้แก่ หนังสือเกี่ยวกับพระประวัติและพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรม พระปรมานุชิตชิโนรส ของฉัฐวุฒิ สุทธิสงคราม ซึ่งได้ยกเอาบทคำนำพระนิพนธ์ของสมเด็จพระ พระยาคำรงราชานุภาพมาลงไว้ บอกระยะเวลาที่ทรงนิพนธ์ พร้อมทั้งยกโคลงบางตอน ที่กล่าวถึงลักษณะของกระบวนพยุหยาตราทั้งทางสถลมารคและทางชลมารค มาประกอบบาง บางตอน ผู้วิจัยเห็นว่าเมื่อมีผู้เริ่มกล่าวถึงลิลิตเรื่องนี้มาบ้างแล้ว ถ้าหากจะละเอียดเสีย

¹สุวิทย์ สัจโยคะ และประทีป เหมือนนิล, ประวัติวรรณคดีไทย เอกสาร ประกอบการเรียนวิชาภาษาไทยอันดับ 3 วิทยาลัยครูเทพสตรี-ลพบุรี (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2518), หน้า 144.

ก็เป็นที่น่าเสียดาย จึงตกลงใจเลือกศึกษาและวิเคราะห์หาลิลิตเรื่องนี้ให้ละเอียดสมบูรณ์ยิ่งขึ้น สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ ผู้วิจัยได้เห็นแล้วว่า การศึกษาวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ นอกจากจะได้รับคุณค่าทางคันถุศาสตร์ประการประพันธ์โดยตรงแล้ว ยังจะได้รับความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีรวมทั้งพระราชพิธีทอดพระกรสู่อีกด้วย ประการสำคัญวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้เป็นวรรณคดีประเภทบันทึกภาพในพระราชพิธีโดยตรง ซึ่งน้อยนักที่จะปรากฏวรรณคดีประเภทนี้ในวงวรรณคดีไทย เพราะเท่าที่ปรากฏอยู่ก่อนหน้าวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ ก็เห็นจะมีแต่ลิลิตพยุหยาตราเพชรพวง บทนิพนธ์ของเจ้าพระยาคลัง(หน) เท่านั้น การวิเคราะห์หาวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้จึงเท่ากับ เป็นการศึกษาวรรณคดีในอีกลักษณะหนึ่ง นอกเหนือไปจากการศึกษาโดยทั่ว ๆ ไป

ความมุ่งหมายในการวิจัย

ผู้วิจัยมีจุดประสงค์ที่จะศึกษาเชิงวิเคราะห์หาลิลิตกระบวนแห่พระกรสู่นพยุหยาตราฯ โดยละเอียดในทุกแง่มุม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการวิเคราะห์ในคันถุศาสตร์ประการแต่ง การใช้คำและความ รวมทั้งการศึกษาเนื้อเรื่องอันเกี่ยวข้องกับกระบวนพยุหยาตราฯ และพระราชพิธีแห่พระกรสู่นพยุหยาตราฯ ทั้งนี้ เพื่อต้องการ เชิดชูพระเกียรติคุณอันแสดงถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ เป็นสำคัญ และเนื่องจากวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้เป็นวรรณคดีประเภทบันทึกภาพในพระราชพิธี ซึ่งแปลกไปกว่าวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ที่พระองค์ได้ทรงนิพนธ์ไว้ ผู้วิจัยเห็นควรที่จะศึกษาวรรณคดีเรื่องนี้ ให้กว้างออกไปและให้ใคร่รายละเอียดเพิ่มเติมยิ่งขึ้น จึงได้วิเคราะห์ในประเด็นที่น่าสนใจเพิ่มเติมขึ้นอีก 2 ประเด็น คือ

ประเด็นแรก เป็นวรรณคดีประเภทบันทึกภาพ วรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ เขียนขึ้นเพื่อมุ่งบันทึกภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีแห่พระกรสู่นพยุหยาตราฯ ในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยตรง ลักษณะการบันทึกจึงใหญ่ภาพและขอมูลที่ถูกต้องตามความเป็นจริงมากกว่าวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ซึ่งมักจะบันทึกภาพพระราชพิธีหรือภาพประเพณี เพียงบางตอนเท่านั้น การได้ศึกษาวรรณคดี

ที่มุ่งบันทึกภาพในพระราชพิธีโดยตรง ย่อมจะทำให้เห็นถึงลักษณะที่แปลกใหม่ ซึ่งต่างไปจากลักษณะการบันทึกภาพแบบเดิม ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของวรรณคดีประเภทบันทึกภาพได้อีกด้วย

ประเด็นที่สอง เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับแบบแผนการจัดกระบวนการพยุหยาตรา เกี่ยวกับกระบวนการพยุหยาตรา มีปรากฏหลักฐานอยู่ในวรรณคดีหลายเรื่อง ซึ่งส่วนใหญ่ก็มักจะกล่าวถึงลักษณะของกระบวนการพยุหยาตรา เพียงตอนใดตอนหนึ่งเท่านั้น อย่างเช่น กระบวนพยุหยาตราทางชลมารคในโคลงนิราศนครสวรรค์ ของพระศรีมโหสถ หรือในกาพย์เห่เรือพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร เป็นต้น ส่วนการบันทึกกระบวนการพยุหยาตราอย่างเต็มคำรานั้น เพิ่งปรากฏหลักฐานในวรรณคดีเรื่องลิลิตพยุหยาตราเพชรพวงของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กวีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่ลักษณะการบันทึกภาพก็มีได้ทำอย่างละเอียดทุกขั้นตอน เพียงแต่บอกถึงลักษณะการจัดกระบวนการอย่างกว้าง ๆ พอให้เห็นเค้าโครงของรูปกระบวนการ มีการจัดอย่างไร และจัดวางอะไรอยู่ในตำแหน่งใดของกระบวนการเท่านั้น แต่ในลิลิตกระบวนการแห่พระกรัณพยุหยาตรา พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปมาณุชิตชิโนรสานี้ นอกจากจะแสดงให้เห็นภาพของรูปกระบวนการอย่างละเอียดทุกขั้นตอนแล้วยังให้รายละเอียดเกี่ยวกับตำแหน่งของทหารและระวางของช้าง ม้า ซึ่งอยู่ในกระบวนการอีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการบันทึกภาพพระราชพิธีแห่พระกรัณต่อเนืองเข้าในกระบวนการพยุหยาตรา ทั้งทางชลมารคและทางชลมารคนั้น นับเป็นสิ่งแปลกใหม่ซึ่งไม่เคยปรากฏในวรรณคดีเรื่องใดมาก่อน ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ถ้าหากมีการค้นคว้าอย่างจริงจังแล้ว คงจะให้ประโยชน์แก่การศึกษาเกี่ยวกับเรื่องกระบวนการพยุหยาตราได้มากที่สุดทีเดียว

ขอบข่ายของการวิจัย

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ นอกจากจะศึกษาทางคานงานประพันธ์แล้ว ยังศึกษาถึงเรื่องวัฒนธรรม ประเพณีและพระราชพิธีทอดพระกรัณอีกด้วย ผู้วิจัยจึงต้องศึกษาเกี่ยวกับเรื่องกรัณในพระพุทธศาสนา ความเป็นมาเกี่ยวกับพระราชพิธีทอดพระกรัณ การจัดรูป

กระบวนการแห่งพระกรณียพยุหยาตราฯ ทั้งที่กล่าวไว้ในวรรณคดีลิลิตกระบวนการแห่งพระกรณียพยุหยา -
 ตราฯ ในจดหมายเหตุและในประกาศพระราชพิธี ทั้งนี้เพื่อต้องการให้ไตรายละเอียด
 และความถูกต้องให้มากที่สุด และเนื่องจากวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ เป็นวรรณคดีประเภทบันทึก
 ภาพ จึงจำเป็นที่ผู้วิจัยจะต้องศึกษาและกล่าวถึงลักษณะตลอดจนความเป็นมาของวรรณคดี
 ประเภทบันทึกภาพในสมัยต่าง ๆ มาไขประกอบในการวิเคราะห์ห่อักประการหนึ่งด้วย จึง
 จะทำให้เห็นวิวัฒนาการของวรรณคดีประเภทบันทึกภาพได้โดยลำดับ

ประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย

การวิเคราะห์ครั้งนี้ ผู้วิจัยคาดว่าจะก่อให้เกิดประโยชน์หลายประการ คือ
 ประการแรกทำให้ทราบถึงลักษณะและความเป็นมาของการจัดกระบวนการแห่งพระกรณียพยุหยาตราฯ
 รวมทั้งวัฒนธรรมประเพณีและการพระราชพิธีอันเกี่ยวกับการกรณียในประเทศไทย ประการ
 ที่สอง ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจและก่อให้เกิดความซาบซึ้งในคุณค่าของวรรณคดีลิลิต
 กระบวนแห่งพระกรณียพยุหยาตราฯ ทั้งทางสถมรคและทางชลมารคได้อย่างละเอียดลึกซึ้ง
 และกว้างขวางยิ่งขึ้น ประการที่สาม เป็นแนวทางให้ผู้ที่สนใจการวิจารณ์วรรณคดีได้นำ
 ความรู้และประโยชน์ที่ได้รับจากวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ไปใช้ศึกษาวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยว
 ของหรือกล่าวหาพิงถึงกระบวนการพยุหยาตราได้ในโอกาสต่อไป

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนในการวิจัย ดังนี้

1. กำหนดโครงร่างวิทยานิพนธ์
2. ค้นคว้ารวบรวมและเรียบเรียงพระประวัติสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ ตลอดจนผลงานเท่าที่มีหลักฐานอ้างอิง
3. ศึกษาวรรณคดีและพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการพยุหยาตรา เพื่อนำมาประกอบการวิเคราะห์เนื้อเรื่องของลิลิตกระบวนแห่พระกรฐินพยุหยาตรา ทั้งทางสถลมารคและทางชลมารค
4. รวบรวมข้อมูลสนามโดยการสัมภาษณ์ครูและบัณฑิตภาพ
5. ศึกษาลักษณะคำประพันธ์ การใช้คำและความจากลิลิตกระบวนแห่พระกรฐินพยุหยาตรา ทั้งทางสถลมารคและทางชลมารค
6. ประมวลและวิเคราะห์ข้อมูล
7. รวบรวมผลที่ได้จากการวิจัยและนำเสนอเป็นบท ๆ

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย